
Jan Svoboda — průkopník a tvořivý pokračovatel Komenského v době předbřeznové

Doc. dr. JAROMÍR ČERVENKA

Pedagogický ústav J. A. Komenského, ČSAV, Praha

I. Jan Svoboda, klasik elementární české didaktiky rozvíjející zásady Komenského

Ačkoliv v 18. století zájem o Komenského poněkud ochabl, přece nebyla komeniánská tradice v školství docela přerušena. Jeho Janua zůstala učebnicí v mnohých evropských školách, nemalé vážnosti se rovněž těšil i Orbis pictus, docházející svrchovaného uznání i takovými muži, jako byl Goethe. Byly studovány také teoretické didaktické a pedagogické spisy Komenského, o čemž svědčí i proslulá Felbigerova Kniha methodní, která se stala důležitou pomůckou při provádění školských reforem Marie Teresie a Josefa II., a pronikla tak do všech škol v tehdejší Rakousku. V ní se autor dovolává Komenského Veškerých spisů didaktických, a leccos z názorů Komenského i převzal, především zásadu hromadného vyučování.¹⁾

Počátkem 19. století ožívuje se zájem o Komenského i v Čechách, a to ruku v ruce s počínajícím národním obrozením, a zaměřuje se hlavně k zdokonalení vyučování v českém jazyce, které se stalo pod tlakem josefínské germanizace skutečnou popelkou. České školy, většinou jen jednotřídky, tzv. triviální, udržely se tehdy jen na venkově, kdežto školy městské, hlavní a normální byly téměř bez výjimky německé. Oživení komeniánské tradice v kruzích českých buditelů bylo vedeno především snahou, aby se českým dětem dostalo aspoň nejzákladnějšího vzdělání v českém jazyce, dále, aby i čeští studenti a lidé dospělí, kteří prošli německými školami, mohli se ve své mateřské řeči zdokonalit. To bylo asi jedním z hlavních důvodů, proč Karel Ignác Thám vydává r. 1805 Komenského Januu i s českým textem (již r. 1780 ji vydal s textem pouze latinským a německým), a že později (r. 1833) vydává Josef Chmela s českým textem i Orbis pictus. Zájem o Komenského se snaží probouzet i někteří čeští buditelé. První profesor českého jazyka na Karlově universitě Jan

¹⁾ Tuto zdůvodňuje citováním 8. kapitoly Velké didaktiky v I. hlavní části své práce »Die wahre Saganlsche Lehrart in der niedrigen Schulen«, Speyer 1775. Výslovně zde uvádí, že cituje Velkou didaktiku podle »Veškerých spisů didaktických« (Opera didactica omnia. Amsterdam 1657), což je zároveň i dokladem, že tento soubor znal.

Nejedlý věnuje mu velkou pozornost ve své nástupní přednášce 16. listopadu 1801 a vrací se k němu i v prvním ročníku »Hlasatele« v článku »O lásce k vlasti« (1806, str. 28). Josef Liboslav Ziegler předeseílá životopis Komenského svému vydání jeho spisku o umění kazatelském (1823). Pavel Josef Šafařík věnuje Komenskému významnou stať ve svých Dějinách slovenské řeči a literatury.²⁾ Tuto řadu dovršuje pak r. 1829 František Palacký podrobným a dokonale vědecky zpracovaným životopisem Komenského, podnes velmi cenným, a tím, že jej uveřejnil v Časopise českého musea,³⁾ informoval jím o Komenském celou obec tehdejších českých vzdělanců a podnítil jistě i zájem realizovat jeho zásady v české školské praxi, zvolna tehdy se rozvíjející.

První skutečný a vskutku velkorysý pokus navázat přímo na tradici Komenského a realizovat principy jeho teorie znamená však Svobodova Školka,⁴⁾ zpracovaná jak na základě důkladných znalostí teoretických, tak na podkladě cílevědomé praxe, originální a ryze české dílo, vyvěrající přímo z tehdejších českých kulturně historických a sociálních skutečností. Jí autor otvírá vlastní a původní cestu české škole a řeší její problémy jak v duchu starší české tradice, tak vzhledem k tehdejším českým potřebám.

I kdyby nebylo jiného důvodu, než že je Svoboda vlastně prvním průkopníkem domácí tradice národní výchovy v duchu Komenského, bylo by nutno považovat nové vydání jeho Školky⁵⁾ v r. 1958 za významný čin, zvláště, když se nám jeho práce dostala do rukou v edici opravdu pečlivé a pietní. Její vydavatel Emanuel Strnad postaral se o přesný přepis textu (některé škrty v tisku připadají na vrub nakladatelské redakci), uveřejnil zde dále i řadu významných a těžce přístupných soudobých dokumentů o školce na Hrádku (včetně jejích stanov) a o podobných zřízeních v jiných městech, napsal i vhodnou předmluvu a — což třeba zvlášť ocenit — předeslal textu i přísně odborně fundované, pečlivě dokládané a látku dokonale vyčerpávající pojednání o životě Jana Svobody a jeho působení v Praze na Hrádku. Studie svědčí o hluboké znalosti všech dostupných pramenů, které mají vztah k tematice, podává Svobodův životopis, líčí historii hrádecké školky a kriticky analyzuje Svobodovu práci. Svrchu vzpomenutý důvod nevystihuje však ještě záslužnost této edice úplně. Svobodova Školka poskytuje totiž nejen řadu myšlenek a pokynů, z nichž některé zásadní jsou i dnes velmi cenné a mohou i více než po celém století obohatit dnešní předškolní a elementární praxi, nýbrž, jak ukážeme dále, skýtá nám ještě i daleko více. Umožňuje totiž sledovat živý vliv Komenského na novodobou českou školskou tradici.

Čeho chce Svoboda dosáhnout ve své Školce? Jeho cílem je jednak to, co se dnes nazývá předškolní výchovou. Touto otázkou zabývali se sice již filantropisté, ale Svobodova koncepce je zcela původní a od jejich pod-

²⁾ Pavel Josef Šafařík: *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Ofen 1826, str. 338 nn.

³⁾ III. 1829, sv. 3, str. 19—55.

⁴⁾ *Školka čili prvopočáteční, praktické názorné, všestranné vyučování malých dětí k věčnému vybroušení rozumu a ušlechtnění srdce s navedením ke čtení, počítání a rejsování pro učitele, pěstouny a rodiče*, od Jana Svobody, učitele první a vzorné školky pro malé dívky v Praze na Hrádku. V Praze 1839.

⁵⁾ *Školka Jana Svobody*. Vyučování malých dětí z r. 1839. Podle prvního vydání z r. 1839 do tisku připravil, předmluvu a úvodní stať »Život Jana Svobody a jeho působení v Praze na Hrádku« napsal Emanuel Strnad. Praha (SPN) 1958.

statně odlišná. Jeho školka není pouhou sociálně charitativní institucí, opatrovnou, kde by děti byly hlídány, nýbrž ústavem, kde jsou již vyučovány a vzdělávány, ovšem způsobem svému věku přiměřeným. Je to zejména soustava promyšlených a cílevědomých her, které je nejen zaměstnávají a vychovávají — celý Svobodův systém prostupuje nenásilná mravně výchovná tendence — nýbrž plánovitě rozvíjejí a soustřeďují i jejich poznatky, získané bezprostřední zkušeností, v ucelený a řádně organizovaný okruh vzdělání, odpovídající možnostem chápání jejich věku. Výjimku tvoří pouze lekce závěrečné, kde tyto možnosti přesahoval, neboť podlehl požadavku soustavné úplnosti, jehož potřebu v tehdejší době živě cítil. To se týká především druhého úkolu, který si zde Svoboda vytyčil, vyplývajícího ze vzpomenuťého již tehdejšího nedostatku českých škol. Děti si měly už ve školce osvojit nenásilným a hravým způsobem i začátky počítání, čtení a psaní, pro kteréhožto úkony volí Svoboda na rozdíl od obvyklých vyučovacích metod trivia, a to zvláště ve vyučování jazykovém, osobité, zcela původní, ryze praktické a malým dětem přiměřené postupy, v nichž plně využívá věcných poznatků. V elementárním čtení nedržel se tehdy obecně užívané metody slabikovací, ale zvolil si za východisko poznávání a spojování jednotlivých hlásek, čímž se snažil dětem poskytnout základ vzdělání v mateřském jazyce, jehož se jim v tehdejších náukových školách dostat nemohlo. Lze tedy plným právem říci, že »Svoboda navazuje na ideu školy mateřské společně s ideou školy národní s mateřským vyučovacím jazykem.«⁶⁾

Přihlédneme-li i jen zběžně, jak to činí, shledáme, že jeho postup je podstatně odlišný od podobných současných prací německých. Na rozdíl od jejich autorů, zakládajících své výklady o formě a obsahu výchovy a vyučování na abstraktních schématech filosoficky spekulativně podkládaných, pracuje Svoboda empiricky, bez jakékoli apriorní teorie. Vychází z toho, co je v okolí dítěte bezprostředně dáno, neuzavírá se do abstraktních logických schémat, nýbrž dává se vést jemným psychologickým pozorováním a chápáním, jímž hluboko proniká do celku dětské psychiky, a podle toho pak volí prostředky své práce. Charakteristickým znakem jeho vyučovacího postupu je konkrétnost a indukce, vycházející z toho, co je dítěti nejbližší, co z denní své zkušenosti dobře zná, a na základě toho pak nenásilně rozšiřuje jeho vědomosti; užívá přitom soustavně přímého názoru a snaží se, aby děti pokud možno samy vyvozovaly nové poznatky z toho, co už znají. K tomu nemálo přispívá i dokonalá koncentrace učiva. Poznatky staré i nové, vlastní výuka i říkadla, písničky, kreslení a hry jsou vždy stmeleny v dokonalý organický celek, všechno je vnitřně spojeno a zdůvodněno, stále opakování utvrzuje dříve probranou látku a skýtá příležitost připojit k ní vhodně a nenásilně poznatky nové, stále doplňující a rozšiřující okruh vzdělání v úrovni dětí v prelogickém období.⁷⁾ Svoboda však nedbá jen o rozšiřování vědomostí. Spolu s poznatky dostává se dětem i výchovy mravní, a to nikoli převahou formy mentorujících vložek, jak to nemírně činí tehdejší školská praxe a dětská

⁶⁾ E. Strnad v předmluvě k 3. vyd. Školky (1958), str. 7. — Ideu školy mateřské a ideu školy národní s mateřským vyučovacím jazykem probírá Komenský ve Velké didaktice, kap. 28, 29.

⁷⁾ Svoboda z důvodů svrchu zmíněných zahrnuje ve svém systému celé prelogické období. Proto vytváří ucelený didaktický systém výchovy a vyučování, který podle dnešního pojetí obsahuje v sobě výuku dětí 6—9letých.

literatura německá — vzpomeňme si jen, co dokázal udělat G. A. Gräbner z Robinsona! — nýbrž mravní tendence vystupuje zde jako integrující část vyučovacího obsahu, z něhož jaksi vyplývá sama sebou, nenápadně a nevťiravě, a proto s daleko větším účinkem. Další částí Svobodovy promyšlené praxe je i ustavičná péče o zdraví dítěte. Doporučuje co možná nejvíce pohybu a pobytu na čerstvém vzduchu, zavádí zdraví prospěšné hry, vhodně a nenásilně z obsahu vyučovacího vyvozuje poučení o základních zásadách hygieny, o věcech a činnostech, jež ohrožují zdraví nebo vyvolávají nebezpečí úrazu, takže vzdělání a výchova mravní, stejně jako i pokyny zdravotní splývají v jediný nedílný a organický celek.

Reálná koncentrace poznatků, názornost, zábavný a nenásilný postup vyučovací a výchovné praxe a ustavičné přihlížení k rovnováze vzdělání, výchovy a tělesného zdraví, a posléze z pozorování dětí získané zřetelé převážně psychologické, na nichž svou práci především zakládá, to jsou podstatné znaky Svobodovy promyšlené pedagogické praxe. Je tak výrazně odlišná od spekulativního teoretizování současných pedagogů německých a od jejich vyvozování didaktických pouček z abstraktních logických schémat. Svobodův přístup nám zřetelně připomíná zcela obdobný přístup a zásady Komenského, který volí tutéž cestu v Informatoriu školy mateřské, kde bez jakéhokoli teoretizování vyvozuje své zásady z množství empiricky shromážděných psychologických poznatků o dítěti v předškolním věku a na základě konkrétní znalosti jeho psychiky určuje svůj postup.⁸⁾ Proto Strnad⁹⁾ jistě nebezodůvodně vidí ve Svobodově Školce konkrétní splnění a rozvedení Komenského zásady Informatoria školy mateřské v nerozborném spojení vzdělání a výchovy mateřským jazykem. Strnad správně postřehl, že povaha textů Školky a Informatoria mluví o zpracování elementární praxe zcela sourodým způsobem.¹⁰⁾ Upozornil také, že ve Školce nalézáme psychologické soustředění učiva způsobem encyklopedickým, tj. že se učivo připojuje k elementárním poznatkům, jež se rozšiřují a přidává se k nim příbuzná látka, že příbuzné se spojuje, zvláště a vedlejší se podřizuje obecnému a hlavnímu, čímž se vytváří z rozptýlených částí organický celek, zcela v duchu Komenského Velké didaktiky (XIX. 6).¹¹⁾ Tato koncepce je jedním z podstatných znaků Svobodovy praxe, dospěl totiž k přirozené koncentraci na reálném základě na rozdíl od spekulativní povahy německé koncentrace herbartovské.

Přímý důkaz závislosti Svobodovy na Komenském ovšem provést nelze. Sám Strnad poznamenává skepticky, že patrně nebude možno zjistit, v jakém rozsahu znal Svoboda spisy Komenského mimo Dveří jazyků a Svět v obrazech, a Svoboda nám nikde sám nepomáhá, že by snad někde Komenského jako svůj pramen nebo vzor citoval. «Jediné místo, kde se o něm zmiňuje, nalézáme v Malém písáři,¹²⁾ a to by vyznívalo pro náš účel

⁸⁾ F. Čáda, *Význam Komenského Informatoria školy mateřské*. Praha 1904, str. 7n. srov. i str. 14n.

⁹⁾ V předmluvě k 3. vyd., str. 7.

¹⁰⁾ *Život J. Svobody*, str. 25.

¹¹⁾ Tamtéž str. 37.

¹²⁾ *Malý písář čili praktické navedení k prvopočátečnímu psaní pro učitele a pěstouny*. Praha 1841, str. 48, kde čteme v poznámce: »Divno, že četní učitelští spisovatelé, čerpající z jeho (tj. Komenského) spisů, o něm co nejprvnější učitelův hvězdě, ani té nejmenší zmínky neučinili.«

spíše negativně. Naproti tomu můžeme však uvést, že Svoboda nikde necituje své prameny a literaturu. Snad měl ve své poznámce v Malém písáři na mysli pouze teoretické pedagogické spisy a ve svých pracích, zaměřených k ryze praktickým účelům pokládal odkazy k literatuře (a tedy i ke Komenskému) za zbytečné. Zdá se však velmi pravdě nepodobné, že by při svých snahách, kterým se tak horlivě a upřímně věnoval, opomenul čerpat poučení z největšího českého pedagoga, který pojednával o tematice jemu tak blízké, zvláště když jeho důkladné vzdělání jazykové, filosofické a pedagogické¹³⁾ skýtalo mu všechny předpoklady, aby studoval Komenského spisy v latinském originále, v němž tehdy jedině byly přístupné, a to ve vzpomenuť zde již amsterodamském souboru Komenského didaktických spisů z r. 1657, který byl sice vzácný, ale přece se vyskytoval tu a tam v knihovnách, a k němuž sáhli již tehdy někteří badatelé ve výchovných otázkách, z nichž jsme zde vzpomenuťi Felbigeru. — Několik exemplářů bylo i v knihovnách pražských. Když tedy víme z uvedených poznámek, jak Svoboda Komenského vysoce hodnotil, dále když smíme předpokládat, že o souboru jeho didaktických spisů musel vědět — když už ne odjinud, tedy z knihy Felbigerovy, jež byla jakýmsi katechismem tehdejších učitelů — a posléze když v jeho Školce nacházíme tolik názorových podobností a shod, musíme dospět k mínění, že vedle Dveří jazyků a Světa v obrazech, obecně známých tehdy jazykových učebnic, nutno předpokládat u Svobody znalosti i jiných spisů Komenského.¹⁴⁾

Tato hypotéza nabývá na stupni pravděpodobnosti, sledujeme-li dále stopu, kterou naznačil Strnad, když upozorňuje na příbuznost povahy textů Školky a Informatoria.¹⁵⁾ Srovnáme-li podrobněji oba texty, přijdeme k překvapujícímu výsledku: Svoboda ve Školce nejen se přidržoval Komenského didaktických a pedagogických zásad, nýbrž rozvedl zde a metodicky zpracoval právě ty požadavky, které schematicky vytyčil Komenský v Informatoriu.

II. Komenského Informatorium a Svobodova Školka

Bylo by jistě zajímavé sledovat krok za krokem, jak Svoboda postupoval a jak jednotlivé úkoly Komenským stanovené, ať už se týkají stránky výchovné či vzdělávací, stmelil v organické celky a účelně přizpůsobil praxi, ale tím by naše pojednání vzrostlo v obsáhlou studii. Proto se omezíme na několik ukázek, jež snad dostačí, aby nejen potvrdily svrchu uvedenou hypotézu, nýbrž aby spolu i ukázaly, jak si Svoboda důmyslně počínal a jak dovedl látku Komenským jen stručně naznačenou vhodně zorganizovat, účelně tvořivě rozvést, oživit a s jemným psychologickým postřehem náležitě přizpůsobit mentalitě maličkých dětí.

Přistupme k požadavkům nejzákladnějším. Ty vidí Komenský v neustálé péči o zdraví dětí a v ustavičné snaze zvykat je od nejútlejšího věku

¹³⁾ Strnad, *Život J. Svobody*, str. 15.

¹⁴⁾ Není ani vyloučeno, že znal i německý překlad Informatoria, který vyšel v Lešně r. 1633. Je to sice tisk velmi vzácný, ale jeden jeho exemplář je v pražské universitní knihovně (sign. 49 G 36). Možná také, že mu jej opatřili jeho přátelé v Polsku, kde tehdy pedagogika předškolního věku byla na vysoké úrovni (vycházel tam i časopis jí speciálně věnovaný »Jitřenka«) a s nimiž byl v živém styku. Po vydání Školky zvali Svobodu i do Polska, ale pro podlomené zdraví nemohl jím vyhovět.

¹⁵⁾ *Život J. Svobody*, str. 25.

práci. Dbát o zdraví dítěte je jednou z hlavních povinností rodičů a pěstounů. Dítě musí mít přesný pořádek v jídle a pití, spánku i hře. Vyzdvihuje důležitost pohybu — zdravé dítě se rádo hodně pohybuje a pohyb slouží zase k jeho zdraví, poněvadž pak lépe spí, lépe zažívá a lépe se vyvinuje na duchu i těle (VII. str. 314)¹⁶ — především pohybu na čerstvém vzduchu, ale při tom nezapomíná zdůraznit, že třeba stále pečlivě dbát i o to, aby dítě nepřišlo k úrazu (V. str. 306n). Stejně pokládá za důležité, aby děti byly od malička vedeny k práci. Mají být stále zaměstnány, neboť zahálka je kořenem všeho zla (IX. str. 325n). Prací dětí v útlém věku je hra. K té se nemusí nutit — dítě vždycky rádo něco dělá a těžce snáší nečinnost. — Je jen třeba jejich hry účelně usměrňovat (VII. str. 313n). Důležitá je zde úloha hraček, které nemají sloužit jen k tomu, aby se dítě nějak zaměstnávalo, nýbrž mají přispívat k výchově a k rozvíjení se obzoru jeho poznání. Proto jsou nejvhodnější maličké věci, zpodobňující jednak známá zvířata, jednak předměty lidské práce, jako vozíčky, maličké nástroje řemeslnické a rolnické, stolky, džbánky, mističky apod., neboť »takto si děti zvykají nejdříve na maličké věci, aby byly potom způsobilé k větším« (VI. str. 311). Některé z těchto hraček slouží pohybu a cvičení těla, jiné pak, jako třeba stavba domečků, jsou už přípravou k práci skutečné. Přitom ovšem třeba dbát i o to, aby hračky byly neškodné a dítě si nemohlo jimi ublížit (VII. str. 313).

Dva právě uvedené nejzákladnější požadavky Komenského stanoví i Svoboda. Už v úvodu zdůrazňuje důležitost tělesného pohybu a žádá, aby za příznivého počasí byly děti co nejvíce na zahrádce (str. 97). Neméně se snaží ochránit děti před úrazem, ba vhodným způsobem vštěpuje hlavní zásady této ochrany i samotným dětem. Rozvádí ve vhodných povídkách, spojených často s říkadly a básničkami, důležité příkazy: neházej kamením! (cv. 8), nepij, jsi-li uhřátý! (cv. 18), nejez, čeho neznáš! (cv. 20, 51), nesedej na jedoucí vůz! (cv. 33), nejez nezralé ovoce! (cv. 35), neklouzej se na slabém ledě! (cv. 40), rovněž poučuje děti, jak užívat smyslových orgánů a jak jich šetřit (cv. 48—51). Stejně jako Komenský pokládá za důležité vést děti již od útlého věku k práci a prací dětí je mu rovněž hra (Úvod str. 96). Hra prospívá nejen jejich zdraví, nýbrž hrou se i učí, např. napodobením prací řemeslníků (Předml. str. 91, cvič. 5). K tomu účelu volí též vhodné hračky; — pozoruhodné je, že to není žádná umělá soustava hraček, jako jsou např. hračky Froeblovy, nýbrž prosté lidové hračky domácí výroby, jež se tehdy běžně prodávaly, zcela takové, jaké doporučuje Komenský. S dřevěným koníčkem se shledáváme už v cvičení 1. a kolikrát i potom, dále jsou to vozíčky, panenky a postýlky (pro holčičky), praporečky, bubny, šavle a pušky (cv. 1, 8), domečky a materiál k jejich stavbě (cv. 8), drobné nádobíčko (cv. 9), dřevěná zvířátka (cv. 10), míče (cv. 12), špalíčky (cv. 13), kostky k skládání a stavbě (cv. 14), obroučky (cv. 22), rýče, lopatky a kuželky (cv. 23) atd. Svoboda podává i podrobné pokyny, jak si mají děti s kterou hračkou hrát.

S požadavky zaměřenými k zdraví dítěte úzce souvisí i první dvě ctnosti (tj. mravní vlastnosti), k nimž mají být děti vedeny, střídmost a čistota. Jísti, pít a spát mají děti, jak doporučuje Komenský, jen podle přirozené

¹⁶ Komenského Informatorium školy mateřské cituji podle vydání D. Čapkové-Votrubové v I. svazku Vybraných spisů J. A. Komenského, Praha (SPN) 1958. Svobodovu Školku podle uvedeného vydání Strnadova.

potřeby, nic více. Jejich strava má být prostá a zdravá, v množství přiměřeném, nemá obsahovat věci pro ně nevhodné a dráždivé nebo takové, jež hoví jejich mlsnosti. Dále nutno dbát míry. »Vidíš-li, že dítě chce nad potřebu do sebe cpáti nebo líti, přes potřebu med nebo cukr, ovoce mlsati, nedávej mu to!« (IX. str. 323 n, 327). Stejně žádá, aby děti byly od začátku vedeny k čistotě, aby nešpinily šaty a dávaly si na ně pozor — hezký zevnějšek vzbuzuje i u samotných dětí libé pocity a bystří nad to i jejich zrak a rozum (VI. str. 309) — aby si zvykaly způsobně jíst a pít (IX. str. 324). Stejně je tomu i u Svobody. Vhodnými povídkami čelí nestřídmosti a neskromnosti (příběh o mladé a staré žábě — cv. 12), ukazuje stinné stránky mlsnosti (cv. 19), zlé následky hltavosti (cv. 37, 41), a hrůzy, do nichž uvádí člověka opilství (cv. 41). Stejně neopomíná vést děti i k čistotě. Zdůrazňuje ji už na začátku (cv. 1) a i později při různých příležitostech se k ní vrací. Čistotnou Bělunku měl každý rád, nejen pro její čistotu, ale i proto, že se dovedla vyvarovat i nehezké parádivosti (cv. 5).

Mají-li děti už od útlého věku zvykat práci, je další důležitou ctností, kterou si musí uvědomit, pracovitost, a zošklivit si zahálku a lenost. Spokojuje-li se Komenský zase jen povšechným pokynem, že děti mají být stále zaměstnávány (IX. str. 325n), volí Svoboda opět vhodné příklady (chodit za školku je lenost, která je ošklivá a trestuhodná — cv. 22) a rozvádí i konkrétní, blízké cíle a význam pracovitosti: prací se vydělávají peníze, které potřebujeme, abychom si opatřili k životu potřebné věci, pracovitý člověk zajistí si slušné živobytí, lenoch žije v bídě a špatně skončí (cv. 57). Děti musí být dále poslušné, zdvořilé, pravdomluvné a poctivé. Komenský v Informatoriu stanoví zase jen teoretické postuláty: již od mládí třeba děti zvykat poslušnosti a netrpět neukázněností (IX. str. 325), třeba je vést k tomu, aby dovedly zdvořile pozdravit a za všechno slušně poděkovat, aby se uctivě a úslužně chovaly k starším lidem (IX. str. 297, 328), nesmí si zvykat lhát (IX. str. 327n), musí si navyknout naprosté poctivosti (Komenský užívá zde termínu spravedlnost) a nebrat nikomu nic ani v žertu (IV. str. 297, IX. str. 325). Svoboda opět přejímá požadavky Komenského a ilustruje je vhodnými povídkami. Nutnost a užitečnost poslušnosti vyzdvihuje vypravováním o poslušném Bohumilkovi (cv. 2), povídkou o neposlušných kuřátkách ukazuje, jak krutě se někdy nevyplácí neposlušnost (cv. 50). Ke zdvořilosti a slušnosti vede děti jemným a nenásilným způsobem již od samého počátku, dbá, aby dovedly, náležitě pozdravit (cv. 1, 7), aby uměly o všechno náležitě poprosit a za všechno zdvořile poděkovat (cv. 4), učí je úctě k starším lidem (cv. 45). Stejně je vede i k pravdomluvnosti (cv. 23), ukazuje krásu pravdy a ošklivost lži (cv. 26) a zdůrazňuje, že lhát se nikdy nesmí (cv. 28). Zvlášť velkou pozornost věnuje učení poctivosti. Krást se nesmí (cv. 24), nalezenou věc nutno vždycky vrátit (cv. 25). Svoboda dále vede děti nejen k poctivosti, ale i k dětské cti. Třeba zachovávat a splnit slib (cv. 23), odolat, svádí-li nás někdo ke zlému (cv. 25), odprosit a polepšit se, dopustili-li jsme se něčeho nepěkného a smířit se, rozhněvali-li jsme se s někým (cv. 23), nežalovat na provinivšího se kamaráda, ale snažit se ho polepšit (cv. 22), varovat se závisti a sobectví (cv. 47), vystříhat se dotěrné zvědavosti (cv. 50). — Tolik asi o shodnosti hlavních zásad mravní výchovy.

Svoboda sleduje Komenského i v požadavcích, jak třeba rozvíjet poznatkový obzor maličkých dětí, tj. jak mají být v předškolním věku vyučo-

vány. Umění, tj. to, co třeba umět, rozděluje Komenský na tři skupiny (znanosti, činnosti a jazyk; IV. str. 297). Znanosti jsou obory, v nichž si má dítě osvojit určité vědomosti, činnosti tvoří základ a východisko určité praxe, jazyk slouží k vyjadřování myšlenek a dorozumívání (IV. str. 297n). Znanosti dělí podle tehdejší terminologie na poznatky z oblasti fyziky, optiky, astronomie, geografie, chronologie, historie, ekonomiky a politiky (IV. str. 297—298). Činnosti dělí jednak na takové, jež se provádějí myslí a jazykem, tj. dialektiku, aritmetiku, geometrii a musiku, jednak na ty, kde spolupracují mysl a ruka, tj. práce tělesné (IV. str. 298), do oboru jazyka patří posléze gramatika, retorika a poetika (IV. str. 298—299). Poněvadž důsledně zastává zásady cyklického vzdělání, tj. probírání látky v ucelených a uzavřených kruzích, z nichž každý skýtá poučení o celém světovém celku, které se pak na vyšších stupních věkových postupně rozšiřují a prohlubují, požaduje proto, aby i maličkým dětem se dostalo poznání nejen o některých částech světa, nýbrž o světě celém, ovšem způsobem jejich chápavosti přiměřeným. Užívá i zde svrchu uvedených termínů, jimiž se tehdy označovaly jednotlivé vyučovací předměty na školách, aniž by ovšem měl na mysli, že by se snad ve vzpomenuých disciplínách měly vštěpovat maličkým dětem teoretické vědecké základy, nýbrž žádá, aby poznaly jen nejdůležitější předměty a zjevy, které do vyučovacích oborů náleží.

Z oboru znalostí všimneme si zde oboru fyziky, jíž Komenského doba rozumí nauku o přírodě vůbec. Zde Komenský žádá, aby se dětem dostalo základního poučení o »živlech«, tj. aby věděly něco o zemi, vodě, větrech a ohni, dešti, sněhu a ledu, aby věděly, co je olovo, železo atd., aby znaly některé rostliny, stromy a druhy ovoce, některé živočichy a uvědomily si, jaké jsou mezi nimi rozdíly (tj. co je ryba, pták, čtvernožec ap.), aby dovedly vyjmenovat hlavní části svého těla a aby znaly pojmenovat některé lidské práce (IV. str. 297). Všechny ty požadavky bere za své i Svoboda a ve Školce je vhodně metodicky zpracovává, v duchu Komenského dbá o náležitý postup od neznámějšího a nejjednoduššího k méně známému a složitějšímu a užívá k tomu vhodného opakování, jež znamená nejen utvrzování, nýbrž i rozšiřování znalostí již dříve získaných. Zvlášť pozoruhodné je už jeho seznamování dětí s živly. Poučuje je nejprve o vodě a formách, v jakých se v přírodě vyskytuje, tj. potok, řeka, moře (cv. 15), tyto znalosti rozšiřuje později o formy další, tj. sníh, led (cv. 40), což pak mu umožní výklad o vodě vůbec a jejích vlastnostech (cv. 41) a posléze přichází ke konstatování, že voda je živel (cv. 42). Vzduch připomíná dětem nejdříve ve formě jim ze zkušenosti neznámější, tj. jako vítr a vichřici (cv. 30), později pak mluví o čistém a zkaženém vzduchu (cv. 42) a konečně přichází k závěru, že i vzduch je živel (cv. 42). I oheň předvádí dětem nejprve prakticky výkladem o jeho užitečnosti i škodlivosti (cv. 17), aby teprve později jej přiřadil k živlům (cv. 43), což pak konstatuje i o zemi (tamtéž), o níž dříve nevykládá, poněvadž dětem předškolního věku je zatím něčím samozřejmým, o čem neuvažují. Svobodův postup je tedy ryze konkrétní a praktický; nespekuluje, nýbrž vychází z nejkonkrétnějších daností, známých dětem z bezprostřední zkušenosti, a postupně teprve přechází k pojmu živlu a shrnutí živlů.

Stejně plní Svoboda i požadavek co do znalostí z říše nerostné, k níž přistupuje až v pozdějších cvičeních, správně usuzuje, že rostliny a zvířata

jsou dětem bližší. Vyvozuje jejich poznání, a to zase ryze prakticky, co je nerost, a poučuje je o jednotlivých druzích nerostů (cv. 34), seznamuje je s druhy kamenů a ukazuje, jak kameny slouží k praktickému užití, zvláště při stavbě (cv. 57). S rostlinami seznamuje Svoboda děti daleko dříve, ale zprvu jen jako s pomůckou při učení rozeznávat barvy (cv. 3), čímž spolu splňuje i Komenského požadavek výcviku v optice, který se na tomto stupni omezuje na schopnost rozeznat a vyjmenovat několik barev (IV. str. 297). Vlastní výklad o rostlinách a jejich druzích, včetně upozornění na rostliny jedovaté, následuje až později (cv. 20), stejně i o proutí a výrobcích z něho (cv. 22), keřích (cv. 31) a o obilí, jeho druzích a jeho pěstování (cv. 38). Podobný postup volí při seznamování dětí se stromy a jejich plody. Jablko, jistě jedna z věcí dětem nejznámějších, je východiskem, přičemž jsou vedeny k tomu, aby si povšimly i jeho vlastností a částí, věcí jim známých jistě už méně (cv. 11), stejně se pak seznamují i se stromem a jeho částmi (cv. 21), s květem a se vším, co obsahuje (cv. 23) a posléze poukazem, že některé stromy mají ovoce a jiné nemají.

Nejvíce místa ve Svobodově seznamování jeho maličkých chovanců s přírodou je však věnováno zvířatům, a to zcela pochopitelně, poněvadž zvířátka jsou dětem nejbližší a projevují o ně nejvíce zájmu. Zde také můžeme dobře sledovat metodické umění Svobodovo, jak systematickým opakováním a na ně navozovaným rozšiřováním a prohlubováním vědomostí dovedl mistrně rozdělit, odstupňovat a dokonale zvládnout vyučovanou látku. S všeobecným výkladem o čtvernožcích — vychází se z pozorování dřevěného koníčka — o ptácích, motýlech a broucích setkáváme se již na samém začátku (cv. 1), potom se děti seznamují s domácími ptáky a částmi jejich těla (cv. 9), hned na to pak s domácími čtyřnožci (cv. 10). Jejich znalost říše živočišné se pak rozšiřuje o živočichy vodní (cv. 15) a posléze o hmyz (cv. 18). V další části přistupuje pak Svoboda — což je zvláště důležité a pozoruhodné — k vhodné formě opakování a rozšiřování probrané již látky. Je to především popis kočky (cv. 19), pak popis koně a jeho srovnání s člověkem (cv. 26), pozorování ptačího hnízda (cv. 27), odkud přechází k výkladu o druzích ptáků a jejich užitku (cv. 28, 32). Po poučení o hadech a dravcích (cv. 31) se vrací zpět k doplňování vědomostí o zvířatech jim známějších. Dotvrzuje starší poznatky o užitečnosti některých zvířat výkladem o zvířatech užívaných k tahu (cv. 33), dříve již získané poznatky oživuje a doplňuje vtipnou hrou na zvířátka (cv. 36), pak se vrací opět k ptákům a líčí, jak vyvádějí mláďata (cv. 36). Seznamuje děti s hovězím dobyt看em a užitkem, který skýtá (cv. 43), pak s čmeláky a včelami, přičemž se jim dostane i poučení o úlu, o medu a vosku (cv. 46), až posléze uzavírá veškeré poznatky z říše živočišné vhodným opakováním v jedné ze závěrečných kapitol (cv. 54). Přitom nikde nezapomíná na vhodné hry, říkadla, básničky a písničky, které se pojí k probírané látce, na kreslířské pokusy a ani na mravně výchovná naučení: nevybírejte ptáčkům hnízda! (cv. 22), neubližujte zvířátkům! (cv. 28, 29), nekazte stromy! (cv. 30). Konečně i zde se shledáváme s dokonale splněným požadavkem Komenského, aby si děti osvojily znalost částí svého těla. Obecně se s nimi seznamují již v počátečních cvičeních (cv. 2—6), kde se jim dostává i základního poučení o smyslech a smyslových orgánech, znalosti ty se pak opakují, doplňují a rozšiřují (cv. 9), později dovidají se děti i o lidských kostech a jejich rozdílech (cv. 19), pak se Svo-

boda vrací zase k smyslům a orgánům smyslovým, přičemž se děti náležitě poučují, jak jich užívat a šetřit (cv. 48—52), což uzavírá opět vhodným a plodným opakováním (cv. 55).

Z okruhu znalostí a činností (podle dělení Komenského) přihlédneme v našem srovnání alespoň ke geometrii, k mateřskému jazyku a ke způsobu, jímž Svoboda seznamuje děti s lidskou prací.

Požadavek výcviku v geometrii vymezuje Komenský tím, aby děti předškolního věku věděly, co je velké a malé, co dlouhé a krátké, co široké a úzké, co tlusté a tenké. Dále požaduje, aby se seznámily s nejjzákladnějšími geometrickými útvary, posléze aby poznaly nejběžnější míry a váhy (IV. str. 298, VII. str. 315). Všechny ty požadavky akceptuje i Svoboda a zpracovává je zase s vlastním sobě didaktickým důmyslem. Hned na začátku seznamuje děti s nejjzákladnějšími pojmy všeobecně, vyvozuje je vždycky z bezprostředního názoru. Na kolmo postavené hůlčičce je poučí, co je čára kolmá, na vodorovně ležící, co je čára vodorovná, které se hned na tabuli nakreslí a současně je kreslí i děti. Dvě hůlčičky postavené šikmo k sobě ve formě střechy poučí je o trojúhelníku, který se hned nakreslí a srovná s trojhrannou čepicí paňácovou. Podobně slouží tabule za pomůcku k pochopení, co je čtverec, pravítko zase, co obdélník, dále od jednoduchého obloučku vyvíjí se představa kruhu, křivky a vlnovky (cv. 3). V dalších cvičeních utvrzuje se pak probraná látka tak, že se učitel vrací k jednotlivým útvarům, spojuje je jednak se současně probíranými čísly, jednak s pojmy délky, šířky, tloušťky atd., přičemž se neustále kreslí, takže názor i ruka jsou v neustálé součinnosti. Opakuje se kreslení vodorovných čar (cv. 7), s pojmem čísla 3 spojuje se opakování o trojúhelníku, poněvadž má tři strany (cv. 8), číslo 4 přivádí opět k čtverci a čtverhranná tabule poslouží zároveň k pochopení základních geometrických vlastností těles: je dlouhá, široká, tlustá, hranatá, rohatá, plochá, rovná, hladká (cv. 10). Číslo 5 uvede se v souvislost s pětiúhelníkem, který se demonstruje jako domeček nakreslený z pěti úseček (cv. 11), v dalším cvičení vrací se děti k obloučku a kruhu a míč je poučí o vlastnostech koule (cv. 12), posléze na velké dřevěné kostce, omezené šesti čtvercovými plochami, pochopí, co je krychle, a namalované na ní tečky poslouží současně k cvičení v počítání. Přitom se stále věnuje pozornost kreslení čar a z nich složených jednoduchých útvarů a předmětů, což je Svobodovi stejně jako Komenskému (VII. str. 314) důležitou přípravou nejen pro kreslení, nýbrž i pro psaní, a proto podrobně poučuje učitele, jak třeba vést děti k psaní křídou na tabuli, kamínkem na břidlicové tabulce a tužkou na papíře (cv. 3, 13), přičemž ovšem není tak benevolentní jako Komenský, který jim dovoluje, ba doporučuje čmárat v knihách a po stěnách (IV. str. 309). Zcela v intencích Komenského seznamují se děti i u Svobody s nejdůležitějšími měrami a váhami (cv. 14), jichž znalost se později utvrzuje a rozšiřuje (cv. 34, 35), a zde snad sloužila Svobodovi za vzor i Komenského Dveře jazyků, kde výčet měř a vah (kap. LXXV) postup Svobodův připomíná. Novinkou u Svobody je, že nepřestává ve věku předškolním na této přípravě k psaní, nýbrž že učí děti už písmenkům a podává jim úplný základ čtení a psaní. Splňuje tak druhý úkol, vytyčený již v titulu svého spisku, který slouží nejen k »vyučování malých dítek k věcnému vybroušení rozumu a ušlechtnění srdce«, nýbrž je i »navedením ke čtení, počítání a rejsování«. Důvody jeho počínání jsme vyložili již

výše a k věci samé se vrátíme v části srovnávající postupy obou autorů v jazykové výuce.

Vzpomenuli jsme už výše, jak veliký důraz kladl Komenský na ustavičné zaměstnání dětí a vedení jich k pracovitosti. Je nutné stále podporovat a živit přirozený sklon dítěte k činnosti a náležitě jej usměrňovat, čemuž vydatně napomáhá jeho snaha napodobit to, co vidí dělat (IX. str. 325). Svou prací, tj. hrou, dítě napodobí i tvoří a připravuje se ke skutečné práci — např. stavbou domečků z bláta, dřívěk nebo kamení (VII. str. 313) — toho všeho je třeba využít k výchovným a vzdělávacím cílům, což dobře chápe i Svoboda. Podstatnou složkou náplně kteréhokoli cvičení je kreslení a činnost rukou, vyvolaná volbou vhodné a s právě probíranou látkou související hry, případně i přímo účelně navozované činnosti, jako stavba domečků ze špalíček (cv. 13). K tomu se druží i napodobení pohybů řemeslníků při jejich práci, které doporučuje už v předmluvě (str. 91). Když seznámil děti s různými řemeslnickými nástroji pomocí maličkých, ze dřeva vyřezaných modelů, vybízí je, aby napodobily pohyby, které dělá řemeslník, když s nimi pracuje (cv. 2), stejně je vyzývá, aby ukázaly, jak se pohybuje krejčí, když šije, švec, když dělá boty (cv. 5), truhlář, když rozřezává prkno, když hobluje apod. (cv. 9). Tak postupně seznamuje své žáčky s nejdůležitějšími a jim nejbližšími druhy řemesel, s jejich činiteli, nástroji a výrobky (truhlář — cv. 21, horník, kovář, zámečník — cv. 34, pekař a mlynář — cv. 38, švadlena — cv. 44, kameník — cv. 57). Tyto znalosti neopomíná upevňovat a rozšiřovat vhodným opakováním (cv. 39, 54), nezapomíná děti poučit ani o porážení stromů a zpracovávání dřeva (cv. 30), o vzdělávání polí, sklizni obilí, jeho mlácení a výrobě chleba (cv. 38), o lnu, práci s ním, výrobě plátna a šití prádla a šatů (cv. 44), o vlně a výrobcích z vlny, o kožešinách, blanách a strunách (cv. 56), o voze, jeho částech a používání (cv. 33), o kamenech (cv. 35), o džbánu (cv. 41), o hlavních součástkách lidské výživy a přípravě pokrmů (cv. 43) atd. Takto před zraky svých maličkých chovanců rozvinuje názorně a za stálé jejich součinnosti obraz celého světa lidské práce,¹⁷ velmi připomínající vylíčení Komenského v Dvěřích jazyků, a to — rovněž zcela v intencích Komenského — obraz ve všech podstatných částech úplný a co do formy i obsahu náležitě přizpůsobený stupni dětské chápavosti.

Třetí součástí »umění« [tj. vzdělání] je podle Komenského jazyk. Jeho výcvik rozděluje Komenský podle tehdejších zvyklostí na gramatiku, retoriku a poetiku; prvním úkolem v údobí předškolního věku je, aby dítě se vycvičilo ve správné výslovnosti a dovedlo se vyjádřit o tom, čemu rozumí; druhým úkolem, aby si osvojilo trochu gest; třetím konečně, aby dovedlo přednášet několik říkadel a zazpívat několik písniček (IV. str. 298n, VIII. str. 318—320). Všechny jeho požadavky splnil Svoboda dokonale. Kratičké, prosté povídky vedly děti k tomu, aby se samy naučily jednoduchým slohem vypravovat o běžných věcech a denních příhodách, hry naučily je náležitěmu vystupování a gestikulaci, říkadel a písniček

¹⁷⁾ V době Svobodově, kdy průmyslová velkovýroba byla u nás teprve v počátcích, představovala veškerou výrobní činnost řemesla a většinou drobné zemědělství. Děti uprostřed ní vyrůstaly, od malička jí přihlížely a jí se i účastnily, proto byla i ve středu jejich zájmů a byla jim zdrojem značného vzdělání, neboť takto se bezprostředně seznamovaly s tehdejší technikou. Tím více proto oceňujeme činnost Svobodovu, který se snaží prakticky získané sporadické znalosti dětí i v tomto úseku soustředit a vysvětlit za účelem hlubšího pochopení významu jednotlivých odvětví lidské práce.

se naučily celou řadu, a rozhojnily tak podstatně nejen svou schopnost výrazovou, nýbrž získaly tak nenásilně i řadu poznatků jak v oblasti vzdělání, tak v oblasti výchovy. A zde, podobně jako v aritmetice — abychom užili termínu Komenského — šel Svoboda ještě dále, spojuje ze známých důvodů úkol předškolní výchovy s úkolem trivie, od 15. cvičení uvádí své chovance již do počátků čtení a psaní. I když si tím předsevzal úkol veliký a jistě ve většině případů převyšující síly dětí v tak útlém věku, což platí zejména pro cvičení závěrečná, jichž obtížnost poznáme už na první pohled, přece musíme přiznat, že i zde se projevilo jeho promyšlené didaktické mistrovství plnou měrou. Svůj postup v podstatě zakládá, byť by to zase neuváděl výslovně, na Komenského živé abecedě, s níž se nepochybně seznámil v úvodní lekcí Světa v obrazech, a vhodně si ji přizpůsobuje ke svým cílům. Začíná samohláskami a postupuje tak, že volí pro každou nějaký dětem známý zvuk (pro *u* kužkání žáby — cv. 15, pro *ú* zvuk trouby ponocného — cv. 16, pro *á* citoslovce údivu — cv. 19 atd.), který hned označuje příslušným znakem, který děti, vycvičené již kreslením čar a obloučků, jistě se naučily snadno napodobit. Podobně postupuje od 27. cvičení v učení souhláskám, které hned dává spojovat se známými již samohláskami v slabiky a pak i v slova, zprvu taková, v nichž se nevyskytují skupiny souhlásek, ke kterým se přistupuje až u 49. cvičení. Pomůckou jsou mu i kartičky s vytisknutými jednotlivými písmeny, z nichž pak děti jednotlivé slabiky a později i slova samy skládají (cv. 26, 27), pomůcka, která se, tuším, užívá až dodnes.

Podobným způsobem mohli bychom pokračovat dále a ke každému požadavku, který předkládá v Informatoriu Komenský, mohli bychom uvést způsob, jak Svoboda jej propracovává metodicky a prakticky splňuje. Avšak uvedené ukázky snad dostačí, aby prokázaly, že Svoboda ve Školce skutečně sleduje Komenského jako svůj vzor. Především obsahem svého spisku splňuje výchovný a naukový obsah stanovený v Informatoriu. Svobodův postup děje se ryze v duchu Komenského. Nezná apriorních schémat, nýbrž vychází z daných skutečností, užívá ustavičně přímého názoru, postupuje od věcí nejběžnějších a dětem nejznámějších k složitějším a méně známým, přičemž ustavičně dbá součinnosti svých žáků, kteří rozumným vedením sami se dopracovávají nových poznatků, které rozvíjejí z věcí jim už známých. Jeho vyučování není zaměřeno pouze k intelektu, nýbrž — abychom mluvili s Komenským — vzdělává současně rozum, srdce i ruku, mravní výchova postupuje ruku v ruce s vlastním vzděláváním, dětské ctnosti a zásady dětské cti vyplývají z celého postupu a děti si nenásilně uvědomují nejen to, co mají a co nemají dělat, nýbrž i proč to mají či nemají dělat. Svobodův postup dále zvyká děti už od samých počátků práci, usměrňuje účelně jejich činnost formou vhodně volených her, dbá o jejich tělesné zdraví jak dostatečným pohybem na čerstvém vzduchu a vedením k čistotě, tak vhodně volenými naučeními, jak třeba pečovat o zdraví a vyvarovat se různých nebezpečí, které děti často ohrožují. Svoboda dovedl zde splnit i další požadavek, Komenským neustále zdůrazňovaný, že škola má být hrou, má být příjemnou prací, jež děti nijak neodpuze, nýbrž naopak, mají z ní radost. To dokázal jednak zpříjemněním práce básničkami, písničkami a hrou, jednak tím, že odstranil únavnost a jednotvárnost vyučování náležitým střídáním probírané látky a důmyslnou koncentrací učiva, v čemž zvláště se jeví být mistrem a dů-

stojným žákem Komenského. Proto v závěru si ještě povšimneme, jak donale dovede Svoboda látku koncentrovat.

III. *Svobodova koncentrace učebné látky. — Svoboda jako klasik počátků české školy národní a zakladatel tradice české předškolní výchovy v duchu Komenského*

Svoboda začíná každou lekci počítáním, vycházejí vřdycky z názoru (počítají se vřdycky kuličky, jablíčka, prsty apod.) a později, když se už probírají začátky čtení, cvičením ve čtení. Pak přejde — rovněž názorně — k rozšiřování věcných znalostí dětí, přičemž dbá vřdycky jakési souvislosti mezi nimi, a odtud zase k nějakému mravnímu nebo pro život užitečnému naučení. K učivu se potom připojí nějaký veršíček nebo písnička a posléze hra, která svým obsahem také souvisí s látkou právě probranou. Ukážeme to na několika příkladech.

Tak např. 7. cvičení začíná počítáním do dvou, přičemž se zopakuje, co je pravý a levý. Pak učitel ukazuje dětem ptáčka a konstatuje se, že má dvě křídla. Zavíráním a otvíráním očí si děti uvědomí, co je tma a co světlo. Dovědí se, že světlo pochází od slunce. Svítí-li slunce, je den, nesvítí-li, je noc, ve dne vidíme na nebi slunce, v noci měsíc a hvězdy. Před východem slunce je svítání, pak jitro, poledne a večer.¹⁸⁾ To poskytne příležitost k rozhovoru o pozdravech k jednotlivým částem dne a k poučení, že kdo pozdravuje, je zdvořilý. V povídce o Ctimílkovi rozvinou se pak zásady zdvořilosti, děti se dovídají, jak třeba pozdravit, jak třeba poděkovat, jak se chovat na návštěvě. Cvičení se uzavře vhodným veršíčkem o zdvořilosti a pak si děti hrají na návštěvu, přičemž prakticky provádějí všechno, čemu se právě naučily.

Podobný postup můžeme demonstrovat např. i v 35. *cvičení*. Zde už děti začínají číst, a proto se nejdříve procvičuje písmenko *ž*, s kterým se seznámily v předchozí lekci, a připojováním samohlásek se tvoří různé slabiky. Pak se cvičí počítání do čtyř. Celek má čtyři díly, což přivádí i k opakování a doplňování učiva o různých měrách a vahách: máz má čtyři žejdlíky, žejdlík má čtyři čtvrtky, vyloží se, co je libra, půllibra a čtvrtlibra, přičemž učitel ukáže jednotlivá závaží a jak se jich při vážení používá. Početní část pak zakončuje hádankou o židli — židle má čtyři nohy, ale nemůže běhat. Pak přechází k věcnému učení. Je právě jaro, děti poznaly za pobytu v zahrádce, co se děje na jaře. Stromy kvetou, aby květy se později proměnily v ovoce. Ovoce je dobré a zdravé, ale jen je-li zralé. Požívání nezralého ovoce má zlé následky, jak zakusil hoch Kvasina, který se najedl padavek. Zdravotní naučení se zhustí do veršíčku: Nezralé ovoce — přináší nemoce. Otázkami dětem kladenými se pak určí, že po jaře přichází léto, po létě podzim, po podzimu zima. Jsou tedy čtyři roční období. V zimě je chladno, proto třeba topit. To dává zase podnět k výkladu o kamnech a jejich částech, o kamnáři a jeho práci. Je však nezdravé hrát se u rozpálených kamen, když jsme přišli z mrazivého vzduchu. Jistý hoch to udělal a zle to odstonal. Chceme-li se za mrazu zahřát, máme si mnout ruce nebo na ně dýchat, namrzlý úd se má třít sněhem. Když dýcháme na ruce, vydáváme zvuk *h*. Učitel napíše jeho znak na ta-

¹⁸⁾ Postup probírané látky připomíná zase Komenského Dveře, kap. IV., redukované ovšem a přizpůsobené chápavosti malíčků dětí.

buli. Lekce se uzavírá hádankou o kamnech a kreslením jablíčka a postýlky, pak děti provozují na zahrádce májovou hru, provázenou hezkou písničkou. — Obdobný postup didaktického zpracování najdeme i v dalších cvičeních.

Uvedené příklady snad dostačí, abychom si učinili představu, jak Svoboda dovedl duchaplně soustředit, oživit a dětem zpestřit probíranou látku a dokonale tak splnit jednu z hlavních didaktických zásad Komenského, že vyučovací látka má být vždycky stmelena v organický celek; náležitě ve všech svých částech objasněný. Poukazem na koncentraci učiva můžeme tedy dovršit náš pokus dokázat, že Svoboda vskutku na Komenského navazoval a jeho zásady vědomě uskutečňoval, čehož dokladem nám může být právě Školka, splňující úkoly Informatoria a řídící se zásadami Velké didaktiky. Děti předškolního věku získávají v ní zcela v intencích Komenského celistvý, ve všem všudy úplný a stupni své chápavosti přiměřený obraz světa, který lze pak už snadno po přechodu do školy rozšiřovat a dále rozvíjet, docela v duchu Komenského pojetí cyklického postupu vyučovací práce, a spolu s ním i základy elementárního vzdělání v mateřském jazyce. Současně se jim dostává i nenásilné, ze situace přirozeně vyplývající mravní výchovy a poučení, např. jak chránit si zdraví a vyhýbat se různým nehodám, a konečně se i dbá, aby od nejútlejšího věku byly vedeny k rozumné a účelné činnosti, průpravě to pro pozdější už vážnou práci. Ethos pedagogické i lidské osobnosti Komenského vane však nejen z obsahu a celé koncepce Školky, nýbrž i z etického postoje, který Svoboda k své práci zaujímá. Přesvědčivá a obětavá oddanost k výchovné a vyučovací činnosti a jejímu poslání a neméně i nevšední horlivost a píle, kterou i Komenský u učitele požadoval a tolikrát zdůraznil, spolu se skutečnou láskou k svěřeným mu dětem — jeho holčičky a kloučky, jak nám je ve své knížce předvádí, jak k nim promlouvá a s nimi jedná, čtenář už při pouhém pročitání textu musí mít rád — vyzařuje z celého jeho dílka a utvrzuje jeho opravdovost. To všechno nás opravňuje k závěru, že ve Svobodovi vskutku lze vidět tvořivého následovníka Komenského, a to prvního českého následovníka po stopadesáti letech. Jeho výchovné názory nejen pozorně prostudoval, pochopil a uvedl je v živou praxi, čímž vlastně splnil to, co si sám Komenský přál, ale nemohl uskutečnit — totiž aby z jeho didaktických a pedagogických myšlenek a objevů měly užitek nejen cizí, ale i české děti¹⁹⁾ — nýbrž Svoboda se stal tvořivým propracováním Komenského myšlenek současně i klasicismem elementární české didaktiky.

Proto tedy i Svobodova Školka patří do oboru komeniologie, a to do odvětví, kde se zkoumá a hodnotí realizace Komenského myšlenek, sledují se jejich vlivy v pozdější výchovné a vyučovací praxi a hledá se, co zůstalo v nich živého a může poskytnout oporu a poučení i dnešní době. Patří sem dále i celá pozdější tradice předškolní a elementární výuky a výchovy, v níž Svoboda tvoří důležitý mezník a zároveň i stupeň k dalšímu vývoji. Byl dokonale obeznámen se soudobou osvícenskou pedagogikou, která se při všech svých kladech utápěla v apriorních logických schématech, upadala do formalismu a vyčerpávala se zevní formou katechese, přičemž ztrácela kontakt jak se skutečnou psychikou dítěte, tak

¹⁹⁾ Viz např. jako poznámku v předmluvě k českému vydání Dveří jazyků z r. 1833 [Vybrané spisy JAK I. Praha (SPN) 1958, str. 354.].

se skutečným životem.²⁰ Svoboda ji dovedl překonat obrodným vlivem Komenského, především jeho geniálním psychologickým vhladem do dětské duše a jeho vždy věcným, nespekulativním přístupem k dané skutečnosti. Tím nejen postavil předškolní a elementární výchovu na solidní a národní základ, na němž mohli pak úspěšně budovat jeho pokračovatelé, nýbrž anticipoval i úkoly, které českou školu, která byla tehdy teprve v počátcích, čekaly v pozdějších desetiletích. Pomohl tak podstatně umožnit i její rychlý a úspěšný vzestup a rozvoj. Té se pak dostalo i další pomoci, když se staly obecně přístupnými i vlastní Komenského didaktické spisy, především Česká didaktika, vydaná r. 1849 W. W. Tomkem a Informatorium školy mateřské v českém znění, které r. 1856 v Lešně objevil a r. 1858 v Praze uveřejnil Antonín Gindely, takže pracovníci předškolní a elementární výchovy mohli pak čerpat přímo ze samotného zdroje. Význam Svobody jako prvního průkopníka a uskutečňovatele zásad Komenského v praxi, který je po řadu let soudobému i pozdějšímu školství nejen prostředkoval, nýbrž překládal je i v dokonalém metodickém zpracování, není tím nikterak zmenšen nebo slaben. Jeho vlivem vznikla první česká škola metodiků, k níž patřili jednak jeho mladší spolupracovníci, které sám na hrádecké školce jako školní pomocníky do praxe uváděl. Byl to především Štěpán Bačkora, autor pozoruhodné práce »Pouť z domova po vlasti«, první to české učebnice vlastivědy, dále Josef Množislav Bačkora, zabývající se zejména učením čtení v první třídě, a posléze Tomáš Vorbes, kterému připadlo za úkol přizpůsobovat podle Svobodovy soustavy německé postupy věcného učení potřebám české školy — dále pak elementaristé z Amerlingovy Budče, který si sám Svobody a jeho práce velmi vážil a aplikoval jeho názorný způsob pro přírodovědné a vlastivědné vyučování. Tak se Svobodův vliv přenášel odchovanci Amerlingovy Budče na další generace, a podstatně, i když leckdy anonymně, se v školské praxi uplatňoval. Svobodův význam však překročil i hranice jeho vlasti. Už následujícího roku po 1. vydání byla jeho Školka přeložena do polštiny Teofilem Nowosielskym a dočkala se i překladu do dánštiny a do ruštiny. Svědčí to jistě o velikém úspěchu Školky, a to tím spíše, uvědomíme-li si, že to byla první česká pedagogická kniha, která byla přeložena do cizích řečí a zůstala po řadu desetiletí i jedinou.

Tolik tedy o Svobodovi jako tvořivém následovníku Komenského a zakladateli nové tradice české pedagogiky elementárního stupně, o jejíchž prvních nositelích jsme se stručně zmínili. Bylo by nyní jistě zajímavé sledovat tuto národní tradici v celé šíři v dalším vývoji české předškolní a elementární výchovy a zjišťovat, jak se dále rozvíjela a jak na ni navazovali pedagogičtí pracovníci v českých zemích i na Slovensku.

ЯРОМИР ЧЕРВЕНКА

ЯН СВОБОДА — ПИОНЕР И ТВОРЧЕСКИЙ ПРОДОЛЖАТЕЛЬ
ДЕЛА КОМЕНСКОГО В ПОСЛЕМАРТОВСКИЙ ПЕРИОД
ВРЕМЕНИ

«ШКОЛКА» Я. Свободы — важный документ, свидетельствующий о зарождении и постепенном развитии чешской дошкольной

и элементарной практики и о том, как автор, исходя из Коменского применял его принципы на практике. Школка на Градску

²⁰) Viz např. W. I. G. Curtman, *Lesebuch für die Stufe der Anschauung*. Giessen 1853.

была предназначена для малых детей, родители которых уходили на работу, однако там дети пользовались не только уходом, а получали также элементарное образование. Для достижения этого Свобода пользовался продуманной системой игр, планомерным расширением детских познаний, расширяя таким путем постепенно их образование и пополняя его с учетом их возраста. Действуя эмпирически, свобода исходил из того, чем среда непосредственно воздействовала на ребенка, и на этой базе строил дальнейшее образование. Учебную материю расширял за счет поговорок и песенок, рисования и игр так, чтобы все это составляло надлежащее органическое целое. Параллельно с образованием осуществлялось нравственное воспитание, причем Свобода не пользовался нравоучительными словами и пояснениями — моральная тенденция незаметно сама проглядывала в учебной материи, как ее составная часть при прохождении предмета; наряду с этим С. внушал доверенным ему детям необходимость заботиться о своем здоровье, знакомил их с основами гигиены и учил остерегаться травмы.

Внедряя этот метод образования, нравственного воспитания и попечения о здоровье, которые у него сливаются в одно целое, Свобода идет по стопам Коменского, осуществляя на практике принципы, высказанные в труде Коменского «Информаторий детского сада». Между этими двумя авторами можно найти целый ряд аналогий, как например: попечение о здоровье и образе жизни, воспитание к труду при помощи игр, призыв к умеренности и чистоте, воспитание к трудолюбию, послушности, вежливости, правдивости и формированию принципов

детской чести. Здесь Свобода методически разрабатывает схематическую систему Коменского. Согласно указаниям Коменского в школе Свободы преподаются из практике элементы минералогии, ботаники и зоологии, необходимые знания о строении человеческого организма, основные понятия геометрии, знакомство с числами, мерами и весами. Деятельность детей находится под постоянным руководством, игры направлены на воспитание детей к труду, дети изучают свой язык, учатся правильно выговаривать и высказывать понимаемое.

Свободов процесс обучения и воспитания отличается полной концентрацией учебной материи и воспитания, рекомендованной Коменским. Этот метод исходит из принципа наглядности, потом переходит тоже к наглядному расширению вещественных познаний, соблюдая систематически взаимосвязь между предметами. Затем наступает переход к нравственному поучению, коротким стихам или песенке и завершается все игрой, находящейся всегда в связи с пройденной материей.

В своей Школке Ян Свобода показал себя, как творческий последователь Коменского, как первый его наследник в чешских землях по истечении 150 лет. Свобода не только внимательно изучил все взгляды Коменского, но и понял их и внедрил в живую практику. Под его влиянием возникла первая чешская школа методиков, к которой принадлежали его молодые сотрудники, а позднее элементаристы из Будче (Амерлинга). Эта книжка Свободы сохранила до наших дней свою свежесть, полезность и занимательность.

JAROMÍR ČERVENKA

JAN SVOBODA — A PIONEER AND CREATIVE FOLLOWER OF COMENIUS IN THE PRE-MARCH PERIOD

Svoboda's Kindergarten is an important document of the beginning and developing pre-school and elementary school practice in the Czech lands as well as of the way in which the author followed Comenius and applied his principles in practice. The kindergarten at Hrádek as designed for little children whose parents had to go to work away from their homes, but it was not a place where the children were just looked after, it was also a place where they received the most elementary schooling. Svoboda achieved this by an ingenious system of play on the one hand, and on the other hand by a planned extension of the children's knowledge, whereby he

gradually and organically supplemented and extended their education taking into account the possibilities of their age. He proceeded empirically from what the child knew from its immediate neighbourhood, adding further knowledge to this basis. Some subject-matter was supplemented with suitable nursery rhymes, and songs, drawing and games, and it was all connected in such a way as to make up a uniform and properly organized whole. Hand in hand with instruction went moral education, too: Svoboda did not use moralizing words and lectures, but the moral tendency always emerged inconspicuously from the subject-matter as its

integral part; furthermore, the children under his guidance were led to take care of their health, the basic hygiene and were told how to avoid accidents.

In this process of schooling, moral education and care for one's health, which in Svoboda's conception are merged so as to make up a uniform whole, Svoboda follows in the footsteps of Comenius, following and developing in practice especially those principles which Comenius laid down in his »Informatorium of the Nursery School«. A number of analogies can be pointed out between the two writings: care for health and regimen, training for work through play, prompting the children to be moderate in their eating habits and clean, to be hard-working, obedient, polite, truthful, and cultivating the principles of the child's honour. Svoboda elaborated methodically what Comenius had outlined as a scheme. In full accord with Comenius'ideas, Svoboda's practice consists in supplying the child with fundamental knowledge about the realm of minerals, flora and fauna, with the necessary knowledge about human body, the child is trained in geometrical notions and ideas, in the knowledge of numbers, weights and measures. At the same time

the children's activities are under constant guidance, children are guided to work by play, their language is also being cultivated, they are taught to pronounce and express correctly what they understand.

Svoboda's process of schooling and education is characterized by perfect concentration of subject-matter and character training, such as recommended by Comenius. He always proceeds from a view, then he goes on, also visually, to extend factual knowledge, while systematically paying attention to inter-relations among things. Then he passes on to the moral lesson joined by a verse or song and followed by a game, which is always connected with the subject-matter covered.

Jan Svoboda appears in his »Kindergarten« as a creative follower of Comenius, being his first follower in the Czech lands after 150 years. He not only studied and understood all the ideas of Comenius, but he also put them in living practice. Under his influence the first Czech school of methodologists came into being. It included his younger collaborators as well as elementarists from Amerling's Budeč. Even today his book is still vivid, interesting and useful.